

Bijbel - Biografie – Breukmomenten

De Sagrada Familia Als Metafoor

R.Ruard Ganzevoort

Published in: J. De Tavernier (ed.) *De Bijbel en andere boeken: Verhalen om van te leven?* Leuven/Voorburg: VBS/Acco, 2004, 153-168

De woorden van de titel van mijn bijdrage kennen niet alleen een aardige alliteratie, ze suggereren ook een behoorlijk gewicht. Niet alleen gaat het over de Bijbel – het voor de christelijke kerk bij uitstek heilige boek en voor een protestant zoals ik ben zo ongeveer het enige dat in de tastbare wereld heilig heet. Het gaat ook nog over de biografie – misschien wel het meest omvattende en existentiële begrip voor de menselijke zingeving, levensloop en zelfbeleving. Die twee worden dan in verband gebracht met elkaar en met de breukmomenten van het leven – ik denk dan vooral aan de crises van ons bestaan, daar waar de gewone levensloop en ons gewone bestaan doorbroken, verscheurd raken. Een belangrijk, maar daarmee ook nogal zwaar thema.

Ik kies voor een meer metaforische invalshoek aan de hand van een reflectie op de Sagrada Familia, de ‘kathedraal’ in aanbouw in Barcelona. De architect Antoni Gaudi ¹ man in 1883 het werk op zich dat een jaar eerder begonnen was. Toen hij in 1926 stierf was er één zijgevel af (de gevel van de geboorte), één toren daarbij (de meest linkse), de crypte en een kapel. Vandaag de dag is iets meer dan de helft gerealiseerd. Nu kan men deze bijzondere kerk – bizar volgens sommigen – bezichtigen op zijn Japans: gisteren Parijs, vandaag Barcelona, morgenochtend Rome. Voor mij is het meer een pelgrimage die tijd en toewijding vraagt. Ik heb er in een vakantie drie dagen doorgebracht om te doorleven wat er gebeurt. Aan de hand daarvan wil de relatie tussen Bijbel en biografie en de breukmomenten daarin en daartussen bespreken. Ik doe dat aan de hand van een aantal thema’s die de aandacht vragen en die ook direct te maken hebben met de pastorale praktijk waar we in staan.

UNDER CONSTRUCTION

Het is moeilijk om een overzichtsfoto van de Sagrada Familia te maken waar geen hijskraan op staat. Of men nu om de kerk heenloopt of naar binnen gaat, overal is het geluid en de geur van werk in uitvoering. Tussen de jaarlijkse één miljoen bezoekers zijn de modelbouwers, de constructeurs en de beeldhouwers bezig.

¹ G. van Hensbergen, *Gaudi. Een biografie*. Leiden 2002.

Under Construction. Dat is trouwens ook de uitdrukking die vaak gebruikt wordt op persoonlijke websites op het internet, de hedendaagse virtuele autobiografie.² Men wil daarmee melden dat er nog meer komt, dat het nog niet af is. De boodschap die bij de toeschouwer overkomt is vaak eerder dat het waarschijnlijk ook niet afgemaakt wordt. Dat gevoel kan de toeschouwer van de Sagrada Familia bekruipen, maar het is ook een uiterst centraal gegeven bij de vraag naar de constructie van de persoonlijke identiteit.

Immers, als we het hebben over identiteit in een biografische benadering, dan betekent dat om te beginnen dat onze identiteit nog bezig is geconstrueerd te worden. Identiteit is niet een welomschreven of omschrijfbaar geheel van eigenschappen, maar het verhaal dat ik vertel over mezelf. Of het verhaal dat anderen over mij vertellen en die twee vallen niet samen. Of beter nog: het verhaal dat ik op dit moment en in deze situatie vertel voor dit publiek terwijl op de achtergrond verhalen meeresoneren die ik op andere momenten of voor een ander publiek vertel. En daarom, zo zegt de praktisch theoloog Henning Luther, is identiteit niet wat ik ben, maar veel eerder wat ik niet of nog niet of niet meer ben. Het is het verlangen en het visioen dat de kloof zichtbaar maakt tussen de werkelijkheid en een mogelijke menswaardige vervulling.³ Identiteit – en zeker religieuze identiteit – krijgt dan ook de ruimte wanneer het verhaal dat ik vertel niet gericht is op rechtvaardiging van mijzelf maar op zoeken naar mijzelf, wanneer ik niet uit ben op vastleggen van wie ik ben maar de tegenspraken en breuken toelaat, en wanneer ik de spanning tussen mijzelf en anderen laat bestaan.

FRAGMENT EN TRANSCENDENTIE

Luther benadrukt dan ook het belang van een fragmentarische identiteit tegenover het ideaal van volledigheid en duurzaamheid.⁴ In een bijzonder krachtige passage schrijft hij dat elk stadium van onze ontwikkeling, onze levensloop niet alleen groei en winst toont, maar ook altijd breuk en verlies. In die zin, zegt hij, zijn wij de ruïnes van ons verleden, een realiteit die in crises alleen maar dramatisch aan het licht komt, maar feitelijk steeds aanwezig is. Tegelijkertijd echter, zo schrijft hij, zijn wij de ruïnes van onze toekomst, bouwplaatsen waarvan wij niet weten of en hoe er aan verder gebouwd wordt. Wij weten slechts dat de bouw nog niet voltooid is. Ten slotte worden we in de ontmoeting met anderen steeds uitgenodigd om identiteit en verschil te ervaren.⁵ In dit licht is een volledige identiteit alleen mogelijk wanneer we afzien van de rouw om de ruïnes van het verleden, afzien van hoop op wat zou kunnen komen, en afzien van liefde in de ontmoeting met de ander.

² M. van Selm & E. Hijmans, 'Zingeving in cyberspace. Een kwalitatieve analyse van zinragen op persoonlijke homepages. In: E. Hijmans & T. van den Hoogen (red.) *Van grenservaring tot routine. Kwalitatief onderzoek naar hedendaagse zingevingpraktijken*. Maastricht 2002, 99-128.

³ H. Luther, *Religion und Alltag*. Stuttgart 1992, 151.

⁴ Luther, 170.

⁵ Deze benadering is parallel aan Ricoeur's visie op idem- versus ipse-identiteit.

Het is precies deze omstreden fragmentarische identiteit die transcenderend is in ons leven. Dat wil zeggen: het zijn de breukmomenten die wijzen op wat meer of anders is dan het hier en nu. Breukmomenten, waar we ervaren dat het leven onaf is, roepen ons weg uit het genoegen nemen met de toevallige werkelijkheid van het moment. It could be otherwise.⁶ Ze transcenderen in de vorm van verdriet, verlangen, en liefde. Daarmee zijn breukmomenten niet alleen onderbreking van ons gewone bestaan, pijnlijke uitzonderingen, maar tegelijk constitutief voor ons leven. Onze identiteit bestaat juist in ons leven met breukmomenten en met de onderliggende beperkingen en scheuren van de condition humaine.

Het zijn dergelijke aspecten die een rol spelen in de Sagrada Familia als metafoor. Niet alleen omdat het een onvoltooid bouwwerk is of vanwege de toewijding en de contrasten in Gaudi's persoonlijk leven, en zelfs niet omdat de verschillende stijlen bijna aanstootgevend contrasteren. Het gaat in de Sagrada Familia ook over de persoonlijke biografie van de toeschouwer, over de heilige familie die als visioen en verlangen aanwezig is, over het verdriet dus ook om de ruïnes van het verleden. De heilige familie die er was of had moeten zijn en die bij het opgroeien anders, minder, geschondener blijkt dan een mens droomt. Het gaat om het kind in ieders eigen verhaal dat zo door moeder gedragen, zo door vader bemind wil zijn. Het gaat ook om de heilige familie waar een volwassen mens zelf verantwoordelijk voor ben, geconcretiseerd in de eigen kinderen. Het raakt tenslotte aan de pijn of de angst om in relaties te verloochenen en verloochend te worden, aan het lijden dat in de gevel van de passie grotesk en daarmee schokkend is uitgebeeld.

Naast de confrontatie met voorbije en bestaande pijn vertelt de Sagrada echter ook van verder bouwen. Langzaam maar zeker richten de torens en gewelven het oog naar boven met als uiteindelijk visioen een 170 meter hoge toren, zo hoog dat het mensenwerk dat zo'n toren is nog net onder de top van de dichtstbijzijnde berg blijft – Gods werk. In dat visioen ligt het toelaten van de hoop dat de werkelijkheid van het moment niet bepalend, niet het einde is. Het is ook dat visioen dat uitnodigt om in de duizenden mede-bezoekers die er op elk moment zijn niet slechts toeristen te zien, maar mensen die ontmoet kunnen worden, die ons kunnen raken. In die mogelijke ontmoeting krijgt op nieuwe wijze een 'heilige familie' gestalte. Daar verwees Johannes Paulus de Tweede naar toen hij zei dat het gebouw verwijst naar dat andere bouwwerk van levende stenen, de christen-familie, waar geloof en liefde geboren en onophoudelijk gecultiveerd worden.⁷

Nu heb ik me voornamelijk bezig gehouden met de vraag naar biografie, identiteit en breukmomenten. Ik heb het ook gehad over de transcendente of religieuze betekenis daarvan. Ik lees de Sagrada Familia als metafoor, in zekere zin als 'stenen bijbel', maar tegelijk als een bouwwerk dat – net als onze biografie – zelf

⁶ H. Streib, "The Religious Educator as Story-Teller. Suggestions from Paul Ricoeur's Work". *Religious Education* 93 (1998), 314-331.

⁷ 'Este templo de la Sagrada Familia recuerda y compendia otra construcción hecha con piedras vivas: la de la familia cristiana, donde la fe y el amor nacen y se cultivan sin cesar.' Afdrukt op een plaquette aangebracht bij de Sagrada Familia.

door de bijbel is geïnspireerd. Zo geldt dat voor tal van oudere kerken waar de ornamenten een catechetische functie hadden. Aan de hand van de Sagrada Familia kan dan ook duidelijk worden hoe de bijbel meespeelt in het constructieproces van ons levensverhaal.

Formatieve functie

In de Sagrada Familia worden bijbelse taferelen geschetst, verhalen opgeroepen. De bijbel heeft daarin allereerst een opvallende formatieve functie, ook wanneer we constateren dat er geen nadrukkelijke grens wordt getrokken tussen de canon en andere symbolen en verhalen. Sterrentekens, oud-christelijke iconografie en eigentijdse symbolen komen bij elkaar. Ook in dat opzicht kan het bouwwerk als een model gezien worden voor de constructie van onze eigen biografie. Wij bouwen ons levensverhaal niet alleen, maar in een voortdurende wisselwerking met de verhalen waarin we ingebed zijn. Dat zijn de normatieve verhalen van onze sociale en maatschappelijke omgeving, de scripts voor onze arbeidsrollen, voor onze familieverhoudingen, voor vriendschap en seksualiteit, voor devotie en schoonheid, voor recht en waarheid. In alle opzichten is ons verhaal intertekstueel, gerelateerd aan de canonieke verhalen die ons omringen. Tot die canonieke verhalen kunnen ook delen uit de bijbel behoren. Ze maken al deel van ons leven en ons levensverhaal uit voordat we bewust reflecteren op onze biografie. Ik wil geen tegenstelling suggereren tussen bijbel en biografie, ook al niet omdat we in de bijbel zelf op allerlei manieren onszelf tegenkomen in de existentiële thema's van ons leven met onszelf, elkaar en God. Het is dankzij deze herkenning van mijzelf in de bijbel én dankzij mijn bekendheid met de bijbel, dat de bijbel deze formatieve functie in mijn leven kan hebben, juist ook op de breukmomenten van het bestaan.

Dat maakt ook meteen het belang duidelijk van de catechetische dimensie in de pastoraal, vergelijkbaar met de catechetische rondleidingen die de plaatselijke parochie geeft in de Sagrada Familia. Het gaat daarbij niet om de interessante weetjes, de kennis op zichzelf. Het gaat ook niet om de beleving van de deelnemers. Het centrale doel van deze catechetische dimensie is het vergroten van het arsenaal van beschikbare verhalen. De Zweedse godsdienstpsycholoog Sundén maakte duidelijk dat wij God kunnen ervaren, ontmoeten, wanneer we onszelf in de modelverhalen herkennen en het optreden van God in de complementaire rol in die verhalen kunnen anticiperen.⁸ Als wij bijvoorbeeld onszelf herkennen in de rol van Abraham in Ur, dan kunnen we ons door dat verhaal een beeld vormen van hoe God op ons toekomt. Een voorwaarde is echter dat we kunnen beschikken over die verhalen, idealiter over een breed spectrum aan bijbelse verhalen, zodat we in de zo verschillende episodes van onze eigen biografie flexibel en adequaat de relatie met God kunnen vormgeven. Ik zie het als een groot probleem van vrijwel elke kerkelijke richting dat de veelkleurigheid van de bijbel versmald is tot een eenduidige doctrine. Mijn

⁸ H. Sundén, *Gott erfahren. Das Rollenangebot der Religionen*. Berlijn 1975.

fascinatie voor de Sagrada Familia heeft in elk geval onder meer te maken met de contrasten die erin zijn verwerkt.

Congregatieve functie

De tweede functie van de bijbel in het constructieproces van onze biografie noem ik de congregatieve. Ik bedoel daarmee de wijze waarop wij als eenzame autobiografen deel worden van een groter geheel, verbonden raken met elkaar in een heilige familie. De Sagrada Familia geeft daarvoor tal van aanduidingen, het meest nadrukkelijk natuurlijk in de uiteindelijke functie die het bouwwerk zal hebben en nu al gestalte krijgt in de diensten in de crypte. Maar daarachter ligt nog een politiek-maatschappelijke context. Het plan om de kathedraal te bouwen ontstond in een tijd van industrialisatie en secularisatie en de kerk was nadrukkelijk bedoeld om het tij te keren. Bovendien is de bouw op allerlei manieren verbonden met het Catalaanse zelfbewustzijn en onafhankelijkheidsdenken. Ook daarin vinden we een gemeenschapsstichtende dimensie met een sterke groepsidentiteit.

Als het gaat om bijbel, biografie en breukmomenten, dan is deze congregatieve functie van het grootste belang. In alle tijden en op alle plaatsen is de christelijke gemeenschap gebouwd op de verhalen die haar oriëntatiepunt vormen. Het gewicht dat aan de bijbel als boek geschonken werd wisselde evenals de betekenissen die benadrukt werden. Met al die wisselingen bleef echter de christelijke kerk vanaf de eerste gemeente gefundeerd in deze verhalen. Daar ligt voor mij ook het belang van de notie van de universele kerk, dat ik in mijn eigen omgang met de bijbel binnen mijn eigen biografie ingebed ben en word in een collectief dat mijn beperkte individualiteit transcendeert én legitimeert. Ik ben niet overgeleverd aan mijn eigen zingeving. Theologisch gesproken: in de schrift schenkt God ons ook een schare van lezers waarin we opgenomen worden.

De transcendering vinden we daar waar de eigen biografie wordt opengebrouwen door de ontmoeting met de schrift en met andere lezers. De ontmoetingen die daarin plaatsvinden maken het mogelijk om nieuw en anders naar het eigen verhaal te kijken. Henning Luther sprak over de zelftranscendentie in het aangesproken worden door de ander – met een kleine letter en met een hoofdletter. Juist op de breukmomenten van ons bestaan, de kruispunten waar de vanzelfsprekendheid wegvalt en keuzes mogelijk, ja, nodig zijn, juist daar openen deze ontmoetingen ongedachte wegen. Niet voor niets zijn crisis-ervaringen en bekering vaak met elkaar verbonden. Niet voor niets ook blijkt religieus geladen hulpverlening bijzonder effectief bij existentiële leegte zoals in verslavingsproblematiek.

Deze transcenderende functie werkt ook legitimerend. Omdat het niet alleen maar iemands eigen verhaal is, maar ingebed is in een plausibiliteitsstructuur kan een mens er ook van op aan. Juist in een mondiaal georiënteerde wereld komt het er op aan dat we collectief oriëntatiepunten vinden en vasthouden waarin de eigen verhalen legitiem worden. Het gaat daarbij niet om de vraag of het christendom de enige of de ware of de beste godsdienst is. Het gaat wel om de vraag of wij het

eigene van onze religieuze verhalenwereld geloofwaardig willen houden – en dat eigene ligt vooral ook in de betrokkenheid op het evangelie. In een respectvolle dialoog met andere levensvisies ligt daar onze uitdaging, ook in de concrete lokale praktijk van gezin, school en kerk. Slagen we daar niet in, dan verliest de kerk haar legitimatie, haar plausibiliteit, en daarmee gaat ook de congregatieve functie verloren. Eenvoudig gezegd: als de kerk niet meer leeft rond de bijbel verdwijnt de reden om mijn levensverhaal in die kerk een plaats te geven.

Evocatieve functie

De derde functie van de bijbel is de evocatieve. Ik heb daar al op gezinspeeld bij de transcenderende functie van de ontmoeting met anderen en met het verhaal dat de groep samenbrengt. Die transcendentie immers nodigt ook de individuele verteller uit om het verhaal op een bepaalde wijze vorm te geven. Toch wil ik er hier nog iets meer mee zeggen, meer ook dan wat ik gezegd heb over de catechetische dimensie. In beide gevallen namelijk – het groepsverhaal en de catechetische overdracht – is er in het aanbod een bepaalde duidelijkheid op te merken, een bepaalde boodschap. Maar in de ontmoeting met de bijbel – en dat geldt ook in de parafrase die de Sagrada Familia biedt – vinden we ook een opzettelijke meerduidigheid die niet slechts vraagt om acceptatie, maar uitnodigt om het mysterie toe te laten.

Een beeld dat mij daarbij bijzonder raakt is dat van God als degene die de vragen stelt. Adam, waar ben je? Kaïn, waar is je broer? Wie zeggen de mensen dat ik ben? Enzovoorts. In uitgewerkte vorm vinden we het in de gelijkenissen die Jezus vertelt, maar ook bijvoorbeeld in het geslachtsregister aan het begin van het boek Mattheüs waar volgens de evangelist drie maal veertien verwekkingen worden genoemd. Bij goed tellen echter ontbreekt er één, en het hele evangelie draait dan ook om de vraag wie die ene verwekker is, de vader van Jezus. Wie dit leest zonder dogmatische vooringenomenheid wordt uitgedaagd om die vraag te laten klinken en zich te verwonderen over wat zich in de loop van het verhaal voltrekt. ‘Wie is toch deze, dat zelfs de winden en de zee Hem gehoorzaam zijn?’ (Mat 8:27)

Zo bezien gaat het niet alleen om de rol van de bijbel in de breukmomenten van onze biografie. Het gaat ook om de opzettelijke breuken in de bijbel zelf, de open vragen, de paradoxale of tegenstrijdige verhalen die onze biografie willen openbreken. De kloven in de tekst, en de kloven tussen de tekst en onze eigen biografie confronteren ons met de fundamentele vraag of ons verhaal aan revisie toe is. Wie gelovig het eigen levensverhaal schrijft, die wordt juist in de ontmoeting met de bijbel steeds weer geroepen tot deconstructie en reconstructie. ‘Under construction’ is dan ook geen aanduiding van een mislukt project maar bij uitstek het motto van een religieuze biografie. Ik werk dat naar drie kanten uit: Geboorte, passie en glorie.

GEBOORTE, PASSIE, GLORIE

De drie gevels van de Sagrada Familia zullen een volstrekt eigen en contrasterende vorm krijgen. Dat is al te zien bij de barokke gevel van de geboorte en de strakke moderne gevel van het lijden. Hoe de gevel van de glorie eruit zal zien staat niet vast, maar de schetsen zijn overdadig en indrukwekkend. Het zijn tegelijk ook drie toegangen tot de kerk. Ik gebruik dat nu als een metafoor om drie centrale breukmomenten in de menselijke biografie aan te duiden, die elk om een transcenderende, religieuze respons vragen. Anders gezegd: de thema's van de drie gevels representeren de fundamentele vragen van ons menszijn en vinden dan ook weerklank in de bijbel.

Geboorte

De eerste fundamentele vraag in ieder levensverhaal is die naar de oorsprong. De vraag wie ik ben wordt beantwoord met waar ik vandaan kom. We verwijzen daarbij naar onze geboortegrond, onze familie, onze sociale klasse. In die verwijzing maken we de wortels zichtbaar, ondergronds vertakt misschien. Hier sta ik, hier ben ik geplant. Maar dat is meer dan een historische verheldering, het is vooral ook een mythische constructie. Zo heb ik zelf mijn wortels – mythiserend – gelegd bij Wessel Gansfort, voorloper van de reformatie. Volgens een incomplete stamboom zou hij familie zijn, maar belangrijker zijn voor mij omschrijvingen van Wessel als een 'bijbels humanist met een mystieke inslag' of 'magister contradictionum'. De discussie of hij nu kritisch rooms-katholiek of voortijdig protestants was, is nooit echt beslecht. Dat spreekt mij aan en ik neem hem dan ook graag op in mijn oorsprong-verhalen. Daarmee zeg ik echter meer over wie ik ben of wil zijn, dan over de werkelijke oorsprong.

De vraag naar de oorsprong is een transcenderende vraag. Met die vraag proberen we onze biografie te plaatsen in een groter geheel, in een langere lijn, omdat we bij de geboorte op een grens, een breuk stuiten. Zo mag men zeggen dat de geboorte het eerste breukmoment van onze biografie is, niet zozeer als tijdstip, maar veel meer in de retrospectieve constructie van ons verhaal. Terugkijkend op wie we geworden zijn lopen we vast bij onze geboorte. Om die breuk op te lossen doen we een beroep op andere, grotere, vaak religieuze verhalen. Niet alleen de bijbel biedt die, waarschijnlijk geldt het voor alle grote godsdiensten dat ze een verhaal bieden van onze oorsprong voorbij het begin van ons individuele bestaan.

Als het echter al zo is dat godsdiensten een verhaal bieden om die vraag te beantwoorden, ook dat antwoord stoot op de grenzen van wat verteld kan worden. Men kan teruggaan tot Abraham, zoals in het geslachtsregister volgens Mattheüs, dat Gaudi op de geboorte-gevel heeft opgenomen, gevangen in ijzer, met aan de voet een slang. Men zou zelfs met Lucas verder terug kunnen gaan tot '... Set, de zoon van Adam, de zoon van God.' Daarmee gaan we een grens over, de grens van het menselijk kennen. Zelfs in dat oorspronkelijke scheppingsgeloof stelt echter een kind van zes jaar al de onvermijdelijke vraag: maar door wie is God dan geschapen? Dat is geen teken van ongelooft. Ongelooft zie ik eerder in de dogmatische pogingen om daar een sluitend antwoord op te vinden. Juist de

onoplosbaarheid van de vraag wijst erop dat de horizon van onze oorsprong zich steeds verder terug trekt als we erin willen doordringen. De vraag blijft terugkeren, welk verhaal we ook vertellen. ‘Er was eens...’ is een goed begin, maar de religieuze vraag moet ermee leven dat elk verhaal aan begin principieel open is. Het dient zelfs open te blijven omdat onze oorsprong een transcendent mysterie is.

Passie

De tweede fundamentele vraag is die naar de passie, in de dubbele betekenis van lijden en hartstocht. Die dubbelheid is verbeeld in de Christusfiguur centraal voor de gevel van het lijden. Gebonden aan een paal, de knopen duidelijk zichtbaar. Lijden, aangedaan door de wreedheid van mensen. Het ultieme slachtoffer. Maar tegelijkertijd omarmt Hij de paal uit vrije wil en in totale toewijding. Sterk als de dood is de liefde, zegt het Hooglied. De passie, hartstocht om de weg van het koninkrijk te gaan is zo verbonden met de passie, het lijden op die weg.

Van dat lijden is terecht gezegd dat het de diepste drijfveer is tot religie en tegelijk de meest onoplosbare vraag.⁹ Men kan het analyseren, onderscheid aanbrengen tussen verschillende vormen van lijden, gedeeltelijk oorzaken benoemen of vermoeden, maar uiteindelijk blijft het lijden staan als lijden – onoplosbaar en onverdraaglijk. De vraag naar het waarom die vaak gekoppeld is aan de ervaring van het lijden is dan ook geen rationele verklaringsvraag en alle theologische pogingen om het lijden te verklaren schieten hun doel voorbij. Uiteindelijk is de waarom-vraag in het lijden een vraag naar de grond van het bestaan, de grond van het vertrouwen.

Dat geldt niet alleen voor het lijden dat we in onze eigen levens tegenkomen. Het geldt ook voor het lijden dat in het centrum van het evangelie staat. Het lijden en sterven van Jezus van Nazareth brengt ons onmiddellijk bij deze vraag, al zouden we dat misschien kunnen vergeten onder de druk van de christelijke traditie waarin bepaalde antwoorden en betekenissen zijn vastgelegd. De vragen waarom Jezus moest sterven en hoe dat met ons leven te maken heeft zijn nooit afdoende te beantwoorden. Voorzover we een antwoord vinden roept het ook direct tal van nieuwe vragen op, zoals blijkt in de recente Nederlandse discussie over het begrip verzoening.¹⁰

Wanneer we dat beseffen kunnen we ook opnieuw ontdekken wat het mysterie van het lijden is en waarom het deze vragen oproept. Ten diepste ligt dat volgens mij in de onverdraaglijkheid van het lijden. Daarom wilde Gaudi de bouw van de Sagrada niet beginnen met de gevel van het lijden om niet het volk van zich te vervreemden. Om dezelfde reden proberen wij het te ontvluchten, te rationaliseren, te verklaren. Over de reden voor die onverdraaglijkheid kunnen we natuurlijk speculeren, maar in elk geval hangt het samen met de breuk die erin aan

⁹ J.W. Bowker, ‘Suffering as a Problem of Religions.’ In: Dougherty, F. (ed.) *The Meaning of Human Suffering*. New York 1982.

¹⁰ Naar aanleiding van het boek van C. den Heyer, *Verzoening. Bijbelse notities bij een omstreden thema*. Kampen, 1997.

het licht komt. De pastoraal-theoloog Gerkin spreekt in dat kader over het menselijk bestaan als gevangen tussen oneindige aspiraties en de grenzen van onze eindigheid.¹¹ En die gevangenschap, die kloof, kan per definitie niet opgelost worden. Of beter nog: mag niet opgelost worden omdat we daarmee óf de realiteit óf het visioen uit het oog verliezen. Juist het lijden bepaalt ons bij onze heimwee naar het paradijs en ons verlangen naar toekomstige heelheid. Misschien is het wel daarom dat de bijbel geen verklaring biedt voor het lijden. Aanzetten wel, deelantwoorden, die uiteindelijk uitnodigen om door te vragen tot waar geen antwoord meer is. Het zou kunnen dat de Alpha en de Omega die boven het genoemde Jezusbeeld zijn geplaatst daarnaar verwijzen.

Naast lijden is er de passie van hartstocht en toewijding. Dat kan de gestalte krijgen van religieuze devotie, engagement met een ideaal, of erotische passie. Telkens treffen we dezelfde hartstocht die onze identiteit kleurt en energie geeft. Het doet ons hart branden van verlangen. In mijn ervaring in pastoraat en opvoeding bleek steeds weer het vragen naar dat verlangen enorm vruchtbaar. Wie in de eigen biografie het kernverlangen op het spoor is gekomen is beter in staat om de koers in het leven te vinden.

Aan dat verlangen zit ook altijd de verzoeking vast. Verzoeking heeft te maken met de voortijdige vervulling van het verlangen. Het verhaal over de verzoeking van Jezus in de woestijn (Luc 4:1-13) wijst mij daarbij een belangrijke richting. De eerste verzoeking is die van de honger, de leegte in het leven. Het is legitiem, gezond zelfs, om te verlangen naar vervulling, naar oplossing van die leegte. Maar het blijkt een verzoeking te zijn wanneer dat verabsoluteerd wordt. Brood alleen geeft nog geen leven, zegt Jezus. Wie genoeg neemt met de vervulling van dat verlangen, die ontnemt aan het verlangen de transcenderende kracht. In en achter het concrete verlangen gaat een dieper verlangen schuil naar volledige vervulling voor iedereen en voor altijd. Dat diepe verlangen wordt gesmoord wanneer we alleen gericht zijn op de opheffing van het gemis.

De tweede verzoeking is die van de onmacht tegenover de heerlijkheid. Ik lees dat ook als het legitieme, gezonde verlangen naar autonomie. In de verzoeking, dat wil zeggen wanneer het verabsoluteerd raakt, verdwijnt het besef dat autonomie altijd ook afhankelijkheid inhoudt, zodat de autonomie altijd begrensd is. Burggraave spreekt bij seksualiteit over de dialectiek van begeerte en tederheid¹² en ik zou dat in dit kader willen vertalen als lust en eerbied, streven en begrenzing. Jezus weerstaat de verzoeking van onbegrensde autonomie als hij zegt dat geen aardse macht in plaats van God gesteld mag worden.

De derde verzoeking is die van de kwetsbaarheid. Ons bestaan is broos en we doen er alles aan om daaraan te ontkomen. We gebruiken de techniek, de rationaliteit, maar zelfs de religie om er zekerheden aan te ontlenen. Stuurt God niet zijn engelen om ons te dragen? Maar hoe ook ons verlangen naar

¹¹ C.V. Gerkin, *Crisis experience in Modern Life*. Nashville 1979.

¹² R. Burggraave, *Zin-volle seksualiteit. Een integraal-relatieve benadering in gelovig perspectief*. Leuven/Amersfoort: 1985

onkwetsbaarheid is verpakt, het wordt door Jezus benoemd als een poging om God te verzoeken, naar onze hand te zetten. Het verlangen mag legitiem zijn, gevoed door beloften uit de bijbel zelf, de opheffing van de kwetsbaarheid ligt niet binnen ons bereik.

Levinas¹³ betreft het verlangen op oneindigheid en transcendentie en maakt duidelijk dat juist het onvervulde verlangen voortdurend nieuwe verlangens oproept, steeds verder verwijst naar het gelaat van de Ander dat zich blijft terugtrekken. Als verzoeking inderdaad de voortijdige vervulling van het verlangen is, dan is dat omdat het deze transcendentie wegneemt. Werkelijk verlangen wijst voorbij de grens.

Glorie

De derde fundamentele vraag van onze biografie is die naar onze toekomst. De gevel van de glorie is bij de Sagrada Familia – symbolisch geheel correct – nog niet klaar. Volgens de tekeningen moet hier de dood verbeeld worden en de hemel, de glorie van God en het oordeel. In de weelderige vormen moet bovendien het credo worden weergegeven. Met die meerduideligheid is ook voor onze biografie de essentiële openheid aangeduid. De bouwplaats van de toekomst waarvan Henning Luther zei dat we niet weten of en hoe er aan verder gebouwd wordt. De vraag naar glorie en verval blijft open.

Tegelijkertijd wordt onze biografie altijd geschreven vanuit de toekomst. De vraag wie ik ben is niet alleen te beantwoorden vanuit mijn afkomst, maar wordt vooral ingevuld met mijn toekomst. Mijn identiteit als mens wordt bepaald door wie ik wil worden. Dat kan met een korte termijn verhaal worden verteld – zoals jongeren dat doen bij de keuze voor een opleiding, een beroep, een partner. Het kan ook een lange termijn verhaal zijn dat ons leven omvat. In en achter al onze keuzes liggen onze dromen. We kiezen een partner omdat we dromen van een bepaald leven samen. We krijgen een kind en dromen daarbij wat voor mens het zal zijn. We kiezen een opleiding en dromen hoe we later daarin ons beroep zullen vinden.

Vanwege de fundamentele openheid en contingentie van de toekomst is de kloof tussen onze dromen en de realiteit die zich ontvouwt bijna onvermijdelijk. Een partner, kind, of beroep, blijkt niet samen te vallen met de dromen die men daarover had. Soms word een mens vrolijk verrast, soms ook hardhandig teruggevoerd van een roze droom naar een grauwe werkelijkheid. Met die spanning hebben we te leven: vasthouden aan de dromen én accepteren dat ze niet of nog niet uitkomen. Leven met het Rijk Gods dat tegelijk al wel en nog niet gekomen is. Dromen van een nieuw Jeruzalem en daardoor ervaren dat we hier nog in de woestijn leven.

Het evangelie houdt die spanning bewust in stand. Er vinden wonderen plaats die even de heilheid present stellen, maar het gaat slechts om een enkeling die

¹³ E. Levinas, *Het menselijk gelaat. Essays van Emmanuel Levinas*. Baarn 1987

genezen, hersteld, of tot leven gewekt wordt. Zelfs die heilheid is slechts tijdelijk want ook voor Lazarus en de jongeling van Naïn is tenslotte de dood opnieuw onafwendbaar. Het teken bepaalt ons erbij dat daarachter nog een open toekomst is. Op de vraag hoe die toekomst eruit ziet krijgen we geen laatste antwoord, maar wel wordt onze neiging om de toekomst te plannen en te fixeren telkens weer doorbroken door het visioen.

Geboorte, passie, glorie

Samenvattend: in onze biografie en in de bijbel worden we bepaald bij de fundamentele breuklijnen van geboorte, passie en glorie. Verhalen van onze oorsprong zijn principieel open tot op God. Antwoorden op het lijden doen ons doorvragen tot waar geen antwoord meer is. Verlangen dat niet voortijdig vervuld wordt wijst voorbij de grens van onszelf. De meerduidige toekomstvisioenen doorbreken onze fixatie-drang. Zo brengen de breuklijnen in bijbel en biografie ons tot transcendentie. Ze openen ons verhaal en maken het mogelijk om te leven. Ze houden ons bestaan voortdurend ‘under construction’.

TECHNIEK, KUNST, GELOOF

Ik ben in deze bijdrage tamelijk vrijmoedig omgegaan met het lezen van zowel bijbel als biografie vanuit een metaforische benadering van de Sagrada Familia. Dat leverde bruikbare inzichten op. Tot slot van mijn reflecties wil ik echter expliciet de vraag stellen naar het type rationaliteit dat we hanteren. De vraag is dan bijvoorbeeld of we de Sagrada Familia beschouwen als een bouwwerk, als een kunstwerk, of als een kerk. Dat zijn drie benaderingen die even legitiem en zinvol zijn. Ze stellen verschillende vragen en leveren verschillende verhalen op. De technische rationaliteit doet bijvoorbeeld ontdekken hoe geniaal Gaudi gebruik maakte van wetenschappelijke inzichten en hoe hij bijvoorbeeld alternatieven bedacht voor de Gotische boog. De esthetische rationaliteit doet ontdekken hoezeer hij voortborduurde op andere kunstuitingen maar ook hoe hij daarin heel eigen accenten legde en welke belevingen hij daarmee oproept. De religieuze rationaliteit doet vragen naar de spiritualiteit van de ontwerper en de spiritualiteit die hij bij bezoekers wil wekken. Alle drie zijn ze nuttig, maar het zijn wel verschillende vragen.

Als het gaat om de relatie tussen bijbel en biografie in de breukmomenten van het leven, dan zijn deze drie benaderingen denkbaar. Ook als we dat willen toepassen in het concrete werk in de pastoraal rond kerk, school en gezin is de vraag aan de orde welk type inzicht ons leidt. De pastor of leerkracht heeft een beroepsidentiteit te ontwikkelen en daarbij is deze vraag uiterst actueel. De pastor die vooral werkt met technische rationaliteit laat zich leiden door bijvoorbeeld psychologische inzichten om de mens te begrijpen en door literair-historische inzichten om de bijbel te begrijpen. Met een zekere objectiverende distantie kan hij of zij des te scherper zien waar de kloven ontstaan, waar de vragen opdoemen. Die objectivering geeft de ruimte voor een kritische analyse, maar zal de waarheidsvraag minder direct stellen. Daar zit ook de valkuil in van een geveinsde

neutraliteit die geen recht doet aan de existentiële dimensie van zowel de bijbel als de biografie. Te makkelijk kan de pastor zo ook zelf buiten schot blijven.

De pastor die werkt met esthetische rationaliteit richt zich op de biografie en de bijbel als kunstwerken. Hij of zij ontdekt intertekstuele verbanden tussen die twee, vraagt naar de associaties en belevingen die het oproept en heeft daarbij nadrukkelijk oog voor de open meerduidigheid van het kunstwerk. Tegenover de objectiverende valkuil van de technische rationaliteit ontstaat hier een subjectiverende valkuil. Niet meer is de vraag hoe ik met mijn analytische oog het object zo scherp mogelijk kan waarnemen; nu is de vraag vooral wat deze gestalte die op mijn weg komt met mij doet, wat me er in aanspreekt, en wat het in me oproept.

De pastor die zich laat leiden door een religieuze rationaliteit houdt zich bezig met de biografie en de bijbel met het oog op de relatie met God die erin gestalte krijgt. Daarbij zijn een technische analyse en een esthetische perceptie onontbeerlijk, maar uiteindelijk kunnen die beide blijven steken in een subject-object-schema. De religieuze rationaliteit houdt rekening met een specifieke relatie tussen mens en God die inwerkt op alle andere dimensies van het leven. Die relatie is niet empirisch waarneembaar of logisch inpasbaar – dat zou een technische rationaliteit impliceren. Evenmin is ze te reduceren tot een gevoelstoestand of een schoon beeld – dat zou een esthetische rationaliteit zijn. De religieuze rationaliteit cirkelt rond het mysterie, speelt met de grens. De pastor of leerkracht die zich hierdoor laat leiden wil niet slechts uitleggen hoe religie in elkaar zit, ook geen religieus gevoel wekken, maar is uit op iets dat hij of zij nooit zelf kan bewerkstelligen: de ontmoeting met God. Met dat besef is niet alleen de in relatie tot de bijbel geconstrueerde biografie, maar ook de beroepsidentiteit in de pastoraal gedefinieerd door een eeuwige, vruchtbare breuk.